

Vättern

F.Dahlberg

October 12, 2020

Jag växte upp vid Vättern, närmare bestämt Motala. Jag kom dit när jag var fem, jag for iväg när jag var nitton, och under drygt tjugo år efteråt gjorde jag regelbundna besök dit på grund av min mamma och tegelhuset vid Bråstorpsvägen där vi bott sedan jag var elva. Vättern kunde man inte se från vårt hus, inte ens om man klättrade upp på taket, men man kunde kanske ana den. Den kvällshimmel vi såg var belyst av Vätterns vattenspiegel belägen endast några kilometer längre bort. Till Varamostranden kunde man promenera och än snabbare ta cykeln. Den långgrunda sandstranden som sträckte sig ett par kilometer minst ut i sjön¹ och proklamerades stolt som Sveriges största insjöbad. Härifrån kunde man klara dagar se Vadstena slott tvärs söderut över den vik som hemstaden gett sitt namn till. Mina pappa hade haft hundratals tjänster att välja mellan som läroverkslärare efter Bollnäs, att han valde Motala, till vilken varken hans fru eller han hade minsta anknytning till är mig en gåta, men kanske inte. Staden hade ett fint läge, i gränstrakten mellan landskapets skogiga norra del och dess mellersta slätt, kanske den plattaste i Sverige. Det var inte bara slätt utan framför allt kulturbygd med ett otal vitkalkade medeltida kyrkor utspridda. Och där låg Vadstena, likaledes vid Vätterns strand, med sitt slott och sitt kloster. Slottet besökte vi ett antal gånger under min barndom, pampigt utvändigt med sina runda torn och omgivande vallgrav (i vilken det berättades att en av Gustav Vasas svagsinta söner hade kastat sig i ett tillstånd av sinnesförvirring, vilket förvirrade mig ty jag trodde i min oskuld att kungen bara haft tre söner), medan det var en besvikelse invändigt med de tomma rummen och de bara vitkalkade väggarna, så långt ifrån ett sagoslott man kunde komma (kanske det är annorlunda nu drygt sextio år senare, då misstänker jag att slottet hade nyligen öppnats för allmänheten efter att ha tjänstgjort som landsarkiv). Söder om Vadstena låg Omberg, en horst miljontals år gammal lärde vi oss i folkskolan. Den hade en hjässa vilken man lätt kunde bestiga. Den smala grusiga bilvägen utmynnade i en parkeringsplats strax nedanför. Så värst högt över havet var då inte Omberg, men högt över den omgivande slätten och Vätterns yta höjde den sig i alla fall och gav en strålande utsikt. Vid bergets södra fot befann sig Ellen Keys Stand, där Ellen Key hade bott och som nu var öppet för besökare. Jag minns ett guidat besök en gång med mina föräldrar. Och strax intill befann sig en restaurang där min morbror och hans unga brud åt sin bröllopsmiddag omgiven av den närmaste familjen. Fortsatte man vidare söderut passerade man Ödeshög och kom så småningom till Gränna. Sjön var smal, den är bredast i Motalaviken, och den andra sidan stranden var klart synlig i så gott som

---

¹ Kanske tveksamt, Vättern utgör ju en vattensamling i en djup sänka, dess djupaste botten belägen under havets nivå (sjöytan 88.5 m.ö.h, största djupet 128 m, medeldjup 39.5 m och volym närmare 80 miljarder kubikmeter). Dess geologiska historia är intressant och tog sin början för en miljard år sedan i samband med en splittring från nuvarande Venezuela! Gravsänkan bilades senare, för en 650 miljoner år sedan.

alla väder. Gränna var en Elsa Beskowstad, känd för sina polkagrisar, men jag har inget minne av att vi brukade stanna till i den lilla staden än mindre köpa några rödrandade polkagrisar. Från Gränna kunde man ta båten till Visingsö. Dit for jag en gång på en skolresa och vi barn fick åka den typiska hästskjutsen något annat minns jag inte. Färjan över till ön var väl den enda reguljära båtförbindelse som ännu trafikerade Vättern och om det fortfarande finns en någorlunda stor ortsbefolkning på ön är den väl kvar ännu. Men under 1800-talet och början av nästkommande sekel var Vättern en transportled betydligt mera farbar än vägarna. En insjö men stor nog för att generera stormar och under en sådan förliste John Bauer med fru utanför Jönköping (högklassiska kopior av Bauers verk hängde inramade i mitt barndomshem, min far hade god smak och visste att förmedla dem till det kommande släktet, men då kände jag inte till Bauer, det var först långt senare jag gjorde kopplingen). Strax söderom Gränna, om jag inte är misstagen låg Brahehus högt ovanpå en klippvägg. Huset, hans jaktstuga, var en nedbrunnen ruin sedan länge, och varje gång vi körde förbi talade vi om att vi borde stanna till och ta oss uppför stigen. Det blev aldrig av, och i början av 70-talet byggdes en motorväg högt ovanför den gamla vägen och ruinen blev lättillgänglig ty en rastplats byggdes runt den. All romantik var som bortblåst, och fastän jag någon enstaka gång har stannat till vid rastplatsen har jag aldrig ens känt mig manad att gå de få stegen från parkeringen till ruinen. Ett annat fornminne, även om ett falskt sådant befann sig också i närheten, Gyllene Uttern hette det, och där har jag stannat ett par gånger och ätit lunch. Och sedan minns jag en staty av Gunder Hägg och löparkompisen Andersson strax intill. Och fortsatte man söderut kom man till Husqvarna och Jönköping där våra kusiner bodde. Denna resa Motala-Jönköping företog vi många gånger tur och retur under vår barndom med Vättern så gott som hela tiden i blickfånget. Men den västra sidan av Vättern var terra incognita. I skolan hörde vi talas om Hjo som i viss mening var förknippad med Motala som en slags tvillingstad. I själva verket ligger Hjo alltför sydligt för den distinktionen, mitt emot Motala befinner sig dock Karlsborg, inte en stad, utan en militär tätort. Men Hjo kunde lika gärna ha befunnit sig vid världens ändå, så lång borta var den. En enda gång under vår barndom körde vi Vättern runt, och det må ha varit strax efter att Vätternrundan hade instiftats. Men Östgötaslätten var ett utflyktsmål, liksom Övralid och Medevibrunn strax norr om Motala. Skogarna norr om Motala med sina sjöar som Salstern blev senare även dessa utflyktsmål, liksom Tiveden bortom Askersund i Vätterns närhet. Varje sommar for vi upp till Norrland, upp igenom Askersund, Örebro och Bergslagen innan vi tog riksväg 13 upp längs Norrlandskusten till Nordmaling. Medan mina farföräldrar levde blev det även turer till Smålandsstenar nära Hallandsgränsen och ett par gånger gjorde vi utflykter till Skåne. Men södra Östergötlands skogstrakter förblev okända, liksom Östergötlands skärgård. Så nära men ändå så långt borta. Men faktum kvarstår, Vättern utgjorde en central geografisk komponent i min barndoms landskap så att efter många år plocka upp boken om Vättern av Folke Dahlberg från en av mina bokhyllor är att från min nuvarande uppehållsort nere i södra Frankrike företa en resa inte så mycket i rum som i tid tillbaka till min barndom. Detta kan till viss mån förklara den fascination denna tunna bok trots allt kom att utöva efter läsningen.

Boken är en tunn Wahlström och Widstrands pocketbok tryckt i mitten av sextiotalet och tydligen inköpt på rea, ty det förtryckat priset på 6:50 är överstruket med rött och

ersatt med 3.90. Pengar var värda mer på den tiden. En tunn liten bok man ledigt läser på ett par timmar. Dahlberg född 1912 kom att drunkna i Vättern några år efter att boken skrevs. Författare men kanske framför allt bildskapare och vars säregna teckningar pryder diskret boksidorna. Vad han beskriver är fiskarlivet på Vättern, och inte visste jag att sjön hade så många öar i tillägg till Visingsö, själv en kopia av Vättern själv lång och mager; ja t.o.m nästan en skärgård i dess norra del där författaren under många år tycks ha levt ett eremitliv. Men öarna såg man inte från Jönköpingsvägen, men jag minns att det en gång var ett reportage i Motala Tidning om en annan, kanske en mera utpräglad eremit, som bodde på en liten ö mitt i Vättern. Vad han hette, eller av betydligt större intresse, vad ön hette minns jag inte alls. Författaren själv gör som sagt vad en av dessa öar till sitt hem under många år. Och det är ur denna hans fatabur präglad av hans hermitliv som han tar sina uppslag ifrån.

Boken äger sin fascination på två olika sätt. För det första att den beskriver en verklighet mer hård än romantisk men ändå exotisk i den omedelbara närheten av mina barndomstrakter; en värld som var mig inpå knutarna men ändå så avlägsen tack vare min okunnighet. Det obekanta blandas ogenerat med det bekanta. Det andra är att författaren förmår levandegöra det med en detaljriktighet som för tankarna till Strindberg och hans skärgårdsskildringar. Det är ju en skärgårdsvärld, men inte anknuten till ett hav utan till en insjö. Havet är obegränsat, från en punkt på havskusten kan du i princip nå vilken havskust som helst. Du kan segla från Kappelskär ner till en pingvinkoloni i Antarktis. Men från Vättern kan du bara nå Vättern (låt oss ignorera Göta Kanal, det vore fusk). Kan en sådan liten sjö verkligen underhålla en kultur, en myt och ett mini-universum? Tydligt kan den det, men detta universum blir av nödvändigheten mycket torftigt, precis som landsbygden, tvärt emot alla våra romantiska föreställningar om den, alltid har varit. Torftigt men dock innerligt.

Dahlbergs teckningar är säregna, och hans prosa stundom närmar sig som sagt vad Strindbergs. Den är fullödigare än vad Hary Martinsson förmår i sitt Kap Farväl och ändå målar han bara en bokstavlig hembygd, medan Martinsson ser sig om i den vida världen. Kan man måla upp en bild av en obetydlig liten ö gömd i en sjö mer målade och fantasieggande än en myllrande gatubild från Bombay? Skillnaden är att Martinsson är bara en turist på sina färder, han har ingen djupare anknytning till vad han ser, medan Dahlberg sätter det obetydliga under ett mikroskåp och lever med det i årtal. Martinsson ser bara det pråliga utanverket, en värld som öppnar sig ansträngningslöst för en tonåring, i stort sett inte verkligare än en dröm; medan Dahlberg är mognare i ålder och betraktat sin omgivning med ett undertryckt vemod.

Ja man får sig till livs det ena efter det andra om båtar och deras konstruktioner, om segel och verktyg, om fiskelycka. Om kyla och snö och huttrande i dragiga stugor, sjömannen som med en tång rycker ut sin värkande tand en sömlös natt, det skäggiga ansiktet blodrött av ansträngning och smärta. Om folk som går över isen som rämnar, de hoppar förgäves från flak till flak, och slutligen tippar de ner i det iskalla vattnet och sjunker som stenar till botten och dör. Livet har inte ändrats stort under århundranden, allmogens vidskepelse och villfarelser har fortfarande sitt grepp över människan, men utan vidskepelse och myter vad blir det av mystiken i naturen och därmed i livet? Den rationaliseras och förtingas och blir bara en ekonomisk komponent i tillvaron.

Boken en överraskning med sina fina naturskildringar ömsint och intensivt iaktagna och återgivna. Man förnimmar en sympatisk själ eller åtminstone temperament.

October 13, 2020